

УДК 378:373.3.011-051].012:005.334

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-8\(26\)-65-77](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-8(26)-65-77)

Головатенко Тетяна Юрївна доктор філософії, старший викладач кафедри іноземних мов і методик їх навчання, Київський університет імені Бориса Грінченка, бул.І. Шамо, 18/2, м. Київ, 02154, <https://orcid.org/0000-0002-7545-3253>

ОСВІТОЛОГІЧНИЙ ВИМІР КОНЦЕПТУ «ТРАВМА-ІНФОРМОВАНИЙ ПІДХІД» У СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Анотація. У статті здійснено аналіз концепту «травма-інформований підхід» на засадах освітологічного підходу. Актуальність дослідження та впровадження підходу зумовлена неспровокованою військовою агресією російської федерації проти України та необхідністю пошуку системної відповіді на суспільні виклики, які постали перед системою освіти в Україні.

Стаття має на меті здійснити теоретичний аналіз концепту «травма-інформований підхід»; узагальнити основні компоненти його змісту з точки зору освітологічного підходу; окреслити перспективи впровадження концепту у сферу підготовки майбутніх вчителів початкових класів.

Методологія дослідження побудована на основі освітологічної парадигми. Збір даних проведено шляхом метааналізу емпіричних даних, отриманих із джерельної бази ProQuest Dissertations ($n=240$).

За результатами метааналізу емпіричних даних, автор визначає травма-інформований підхід як підхід, який спрямований на організацію освітнього процесу та освітнього середовища закладу освіти на засадах поваги до попереднього травматичного досвіду учасників освітнього процесу. Засадничими принципами травма-інформованого підходу визначено принцип безпеки середовища; довірливих ділових стосунків; взаємоповаги до учасників освітнього процесу; взаємодопомоги учасникам освітнього процесу; співпраці та взаємоповаги; розширення прав і можливостей учасників освітнього процесу, а також принцип соціальної справедливості.

З'ясовано, що серед чинників, які впливають на сутність концепту «травма-інформованого навчання», є наступні: вплив суспільних подій на систему освіти, міждисциплінарний характер поняття, реалізація травма-інформованого підходу через ключові компетентності соціально-емоційного навчання.

Серед перспектив впровадження травма-інформованого підходу у систему підготовки вчителів початкових класів визначено такі: подальше вивчення та поширення зарубіжної практики впровадження цього підходу та

його адаптація до реалій української системи освіти; створення травма-інформованого середовища у підготовці вчителів початкових класів; створення методичної підтримки впровадженню травма-інформованого підходу в освітній процес; підготовка майбутніх вчителів до реалізації підходу у власній педагогічній практиці шляхом впровадження окремих модулів/тем про травма-інформований підхід у систему професійної підготовки.

Ключові слова: вчитель початкових класів; педагогічна підготовка; травма; резилієнтність; кризові умови.

Holovatenko Tetiana Yuriivna Doctor of Philosophy, senior lecturer, of the Foreign Languages and Methodology Department, Borys Grinchenko Kyiv University, Shamo Blvd, 18/2I, Kyiv, 02154, <https://orcid.org/0000-0002-7545-3253>

THE EDUCOLOGICAL DIMENSION OF THE CONCEPT OF "TRAUMA-INFORMED APPROACH" IN THE SYSTEM OF PROFESSIONAL TRAINING OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Abstract. The article is grounded in the educological approach towards the analysis of the concept of "trauma-informed approach". The relevance of the study and implementation of the approach is an important issue due to the unprovoked military aggression of the Russian Federation against Ukraine and the need to find a systemic response to the social challenges, that the education system in Ukraine faced.

The article aims to carry out a theoretical analysis of the concept of "trauma-informed approach"; summarize the main components grounded in the educological approach; outline the prospects for introducing the concept in the field of pre-service primary school teacher training.

The research methodology is informed by the educological paradigm. The data was collected by meta-analysis of empirical data obtained from the ProQuest Dissertations database (n=240).

Based on the results of the meta-analysis of empirical data, the author defines a trauma-informed approach as an approach that aims to organize the educational process and the educational environment of an educational institution on the basis of respect to the previous traumatic experience of participants in the educational process. The fundamental principles of the trauma-informed approach are the principle of a safety; trust; mutual respect; mutual help; cooperation; empowerment, as well as the principle of social equity.

The major factors influencing the concept of "trauma-informed learning" are: the impact of social events on the education system, the interdisciplinary nature of the concept, and the implementation of a trauma-informed approach through the key competencies of socio-emotional learning.

Among the prospects for the implementation of the trauma-informed approach in the system of primary school teacher training are the following: further study and

dissemination of foreign practices of implementing this approach and its adaptation to the realities of the Ukrainian education system; creation of a trauma-informed environment in the training of primary school teachers; creation of methodological support for the implementation of the trauma-informed approach in the educational process; pre-service teacher training to implement the approach in their own pedagogical practice by introducing individual modules/topics on trauma-informed approach.

Keywords: primary school teacher; pedagogical training; trauma; resilience; crisis.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення росії в Україну спричинило масштабну кризу як в Україні, так і в цілому світі. За статистичними даними від 14.12.2022 р., в Україні 4,9 млн. осіб внутрішньо переміщені [21]. Станом на 27.12.2022 р. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців зафіксувало 7,8 млн. біженців з України в Європейському Союзі [18]. За даними МОН, станом на 05.12.2022 р. понад 3,9 млн. учнів здобувають освіту у закладах загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО), з яких за змішаною формою навчаються 1,1 млн., а дистанційно – 1,7 млн. Серед них 166 тис. учнів внутрішньо переселені, а 90 тис. учнів із тимчасово окупованих територій [24].

Ці дані лише частково відображають умови, у яких відбувався освітній процес у 2022 р. Військові дії на території України підвищили освітні втрати країни як шляхом переміщення професійних кадрів та учасників освітнього процесу, так і зниження ефективності функціонування системи освіти загалом. З огляду на постійні обстріли цивільної та критичної інфраструктури України, а також безпосереднього впливу війни на життя та побут сімей учасників освітнього процесу, є потреба у перегляді підходів до організації освітнього процесу в ЗЗСО та підготовки майбутніх вчителів до роботи в умовах нових реалій сьогодення та викликів, які постануть після завершення війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Від початку війни у 2014 р. психологічними службами у вітчизняному освітньому просторі напрацьовано окремі підходи до організації освітнього процесу в умовах війни, а також надання соціально-педагогічної підтримки дітям, які опинилися у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій [22, С.7-17]. Окрім цього, увагу дослідників привертало дотримання нормативно-правових вимог до організації освітнього процесу, використання ігрових технологій навчання, надання необхідної підтримки всім учасникам освітнього процесу, та налагодження комунікації між учасниками освітнього процесу [27]; застосування окремих технік психологічної терапії [23]; хібукі-терапія [20] тощо. Актуальність необхідності зниження впливу війни на учасників освітнього процесу підтверджує також здійснений Петренко О. аналіз інформаційно-технологічного забезпечення психолого-педагогічної підтримки

дітей під час війни [23]. Окрім досліджень науковців, відбувається реалізація значної кількості ініціатив як на рівні держави (різноманітні ініціативи у межах Національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, діяльність Ізраїльської коаліції травми), так і на рівні окремих програм підвищення кваліфікації (толоки стійкості EdCamp Ukraine, короткотермінові курси від British Council, тощо).

Проте, дослідники зазначають, що спектр завдань, які постають перед шкільними психологами та соціальними педагогами, значно виходять за межі їх професійних можливостей [22, С. 9]. Відтак враховуючи, що учні початкових класів значну частину часу в школі проводять саме з вчителем-класоводом, а не з практичним психологом чи соціальним педагогом, важливим є не епізодичне підвищення кваліфікації педагогічних працівників, а повноцінне навчання когорти вчителів роботі із учнями, які зазнали кризових життєвих ситуацій.

Окрім цього, вивчення впливу війни на вчителів засвідчило високий рівень професійного вигорання, на яке впливає близькість бойових дій, надмірне навантаження та погано організовані умови праці, невпевненість у майбутньому та неможливість планувати власне майбутнє, робота зі «складними» учнями, ідеологічні розбіжності з учнями та їх батьками [7]. Це зумовлює необхідність навчання вчителів життєстійкості, практикам подолання стресу та уникнення професійного вигорання.

Необхідно зауважити, що в Україні на рівні всієї системи освіти відсутній комплексний підхід до організації освітнього процесу, який би мав на меті зменшення рівня впливу травматичних подій на учасників освітнього процесу в умовах повномасштабної війни. На думку автора, окремі практики та ініціативи не є достатньою відповіддю на системні проблеми. Відтак, першочерговим завданням є пошук та впровадження комплексного підходу до оновлення професійної підготовки майбутніх вчителів з урахуванням викликів часу.

Аналіз зарубіжних досліджень засвідчив, що комплексний підхід до організації освітнього процесу, учасники якого мають різний досвід травм, відбувається у межах травма-інформованого підходу.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз концепту «травма-інформований підхід»; узагальнити основні компоненти його змісту з точки зору освітологічного підходу; окреслити перспективи впровадження концепту у сферу підготовки майбутніх вчителів початкових класів.

Виклад основного матеріалу. Методологія дослідження побудована на основі освітологічної парадигми освіти, сутність якої полягає в аналізі системи освіти як відкритої синергетичної системи [25, С.8]. Предметом освітологічного дослідження, на думку вченої, є системи та підсистеми освіти у їх сталому розвитку; умови, внутрішні та зовнішні чинники, що впливають на цей розвиток; та домінанти, які визначають вектор їх розвитку [25, С.8].

З огляду на вищезазначене, у дослідженні автор аналізує зміст та структуру концепту «травма-інформованого навчання» як конструкт відкритої динамічної системи освіти, яка відповідає на виклики часу; внутрішні та зовнішні чинники, які зумовлюють зміст концепту; та перспективи подальшого впровадження концепту у систему професійної підготовки вчителів початкових класів.

В основу збору даних покладено адаптовану процедуру метааналізу даних [8], яка включає збір публікацій для аналізу, які відповідають критерію включення; кодування отриманих даних; обробку та аналіз даних.

Концепт «травма-інформованого підходу» є комплексним та в англomовному дискурсі знаходить своє відображення у понятті «trauma-informed». Цей термін разом із логічними операторами бібліографічного пошуку лягли в основу пошукового запиту з метою отримання емпіричних даних у джерельній базі ProQuest Dissertations. Пошуковий запит було сформульовано як «trauma-informed AND practice AND (elementary school\$)», де оператор AND застосовано з метою об'єднання понять та звуження пошуку, дужки – для пошуку повної фрази, а \$ – для пошуку альтернативного написання слова (до прикладу, schools, schooling). Отримані дані було проаналізовано на предмет повторюваних тем та виокремлено окремі коди-теми, які лягли в основу структурування результатів дослідження.

Аналіз отриманих даних відбувався із широким застосуванням методів якісного аналізу даних. Серед теоретичних методів було застосовано аналіз наукової літератури з метою визначення та узагальнення стану розробленості структури концепту у зарубіжній педагогіці; абстрагування, конкретизація та узагальнення результатів дослідження з метою виокремлення шляхів впровадження травма-інформованого підходу у систему професійної підготовки. Емпіричні методи дослідження включали порівняння за однією ознакою; переклад аутентичної літератури (переклад термінів та понять з метою адаптації понятійного апарату до українського наукового простору) та методи кількісної обробки результатів дослідження — рисунки з метою графічного відображення отриманих даних.

Пошук публікацій для метааналізу було здійснено в січні 2023 року. Критерії включення даних були такими: повнотекстовий доступ до тексту роботи; тип роботи (дисертація, стаття у науковому журналі); період публікації (за останні 10 років); мова публікації (англійська); ключові слова (педагогічна підготовка, початкова освіта, вища освіта, навчання, вчителі, педагогіка). За результатами відбору даних було виокремлено 240 робіт. Автор ознайомився із отриманою вибіркою досліджень, додатково виключив з неї нерелевантні меті цього дослідження роботи та здійснив кодування даних. Отримані роботи було кодовано за змістом концепту «травма-інформоване навчання та/або травма-інформований підхід», «принципи організації травма-інформованого середовища», «шляхи реалізації травма-інформованого підходу». Далі наведено узагальнені результати здійсненого автором метааналізу.

В основі травма-інформованого підходу лежить поняття травми. Дослідники визначають травму як індивідуальну або колективну відповідь на події, які загрожують життю людини, небезпечні умови або тривале перебування у небезпечних або стресових ситуаціях [19, С.6]. Дослідники зауважують, що одна і та ж сама подія може не для всіх стати травмою, а ключову роль у цьому процесі відіграє те, як ту чи іншу подію сприймає людина [16; 4, С.16-17; 11].

Травма-інформований підхід до навчання заснований на ідеї про те, що кожен учасник освітнього процесу має певний досвід травми, а освітній процес та освітнє середовище необхідно переосмислювати з урахуванням впливу травми на людей та розуміння шляхів її подолання на засадах поваги та визнання індивідуальних потреб учасників освітнього процесу.

За результатами аналізу обраних досліджень, у таб. 1 виокремимо основні принципи організації освітнього простору, який заснований на травма-інформованих практиках.

Таблиця 1

Принципи організації освітнього середовища на засадах травма-інформованого підходу

Принцип	Короткий опис його сутності
Безпечне середовище	Забезпечення безпечного фізичного та психологічного середовища у всіх його виявах
Довірливих ділових стосунків	Діяльність та рішення на всіх рівнях приймаються із позицій відкритості та прозорості з метою побудови довіри між всіма учасниками освітнього процесу.
Взаємодопомоги	Взаємодопомога є ключовим компонентом створення безпечного середовища, вселення надії на краще, обмін історіями та досвідом з метою відновлення та зцілення від травми.
Співпраці та взаємоповаги	Важливого значення надано співпраці, де посада або статус учасника освітнього процесу не є їх визначальною характеристикою. Натомість, кожен учасник освітнього процесу має власну роль у межах травма-інформованого підходу.
Розширення прав і можливостей учасників освітнього процесу	Опора на сильні сторони та досвід людини, її резиліентність, а також здатність окремих осіб, організацій та громад зцілюватися та надавати зцілення від травми через надання учасникам освітнього процесу можливості вибору та вияву ініціативи.
Соціальна справедливість	Освітнє середовище орієнтоване на подолання культурних, історичних та гендерних стереотипів та упереджень.

Джерело: складено автором на основі [16], [10]

З урахуванням вищевизначених принципів, важливими підструктурами травма-інформованого навчання є знання про травму та уміння ідентифікувати ознаки травми в учасників освітнього процесу; організація травма-

інформованого освітнього середовища на рівні закладу освіти та на рівні окремого класу / заняття; підвищення рівня обізнаності усіх учасників освітнього процесу про способи надання психологічної підтримки учасникам освітнього процесу та регулювання власного психологічного стану педагогічними працівниками [4, С.16-17], [9], [12].

Оскільки освіта є нелінійною відкритою системою, то і чинники, які впливають на неї, є диверсифікованими. Під чинниками автор розуміє джерела впливу на сутність та зміст концепту травма-інформованого підходу.

Система освіти є чутливою до суспільних змін та орієнтована відповідати на виклики часу. Ідея травми у літературі розглядається на різних рівнях: масштабна травма (світова пандемія Covid-19, війна в країні, стихійне лихо в регіоні, тощо), травма місця проживання (переповнені лікарні в місці проживання, відсутність необхідних продуктів тощо), травма закладів освіти (булінг, соціальна ізоляція тощо), а також індивідуальна травма (втрата близької людини, емоційні переживання особистих подій в сім'ї, тощо) [6, С.8].

Метою створення травма-інформованого освітнього середовища є підтримка всіх учасників освітнього процесу шляхом визнання наявності травми та реалізації принципів травма-інформованого середовища в практиці освітнього процесу. Роль закладу освіти розглядається у контексті підсилення сильних сторін кожної людини та мінімізації впливу травми через соціальне залучення кожного окремого учасника освітнього процесу та створення комфортного та безпечного середовища для всіх учасників освітнього процесу [15, С.28].

Аналіз обраних досліджень засвідчує, що поняття травми перебуває у площині вивчення педагогіки, клінічної психології, психології травми, тощо. Тому, міждисциплінарністю поняття травма-інформованого навчання є одним із чинників, який забезпечує динамічний характер концепту. Вирішальна роль попереднього травматичного досвіду зумовлює необхідність відповідних змін в освітньому процесі та освітньому просторі закладу освіти. Відтак нішею педагогічної науки у вивченні травми є уміння розпізнати ознаки травми, розуміння наслідків травми, підготовка педагогічних працівників до роботи у нових умовах, та розробка комплексної відповіді на виклики, зумовлені наявністю в учасників освітнього процесу травми [6, С.9], [3, С. 662-685].

Окрім цього, дослідники зауважують, що ціллю травма-інформованого підходу є психологічне благополуччя та здоров'я учасників освітнього процесу. Суголосну ціль має також соціально-емоційне навчання (далі – СЕН). Відтак, у багатьох дослідженнях реалізація травма-інформованого підходу відбувається саме через впровадження ключових компетентностей соціально-емоційного навчання [4, С.44-46], [2, С.55-60], [13, С. 30-37]. З огляду на це, одним із чинників, які впливають на систему реалізації травма-інформованого навчання у закладі освіти є СЕН.

Метою СЕН є розвиток соціальних та емоційних навичок учасників освітнього процесу, які необхідні для ефективної взаємодії з іншими людьми

та регулювання власних емоцій. Ключовими компетентностями СЕН є увага та самоусвідомленість, саморегуляція, міжособистісна усвідомленість, побудова взаємин, та відповідальне прийняття рішень [5], [14, С. 25-34].

У межах освітологічного підходу важливим компонентом розуміння місця та ролі явища в освітньому процесі є визначення домінант, які обумовлюють вектор розвитку явища [25, С. 8].

Автор вважає за потрібне виокремити першочергову роль інтеріоризації концепту травма-інформованого навчання та екстраполяції зарубіжного досвіду з урахуванням українських реалій. Дослідження, які стали предметом метааналізу в цій статті, опубліковані американськими дослідниками, які мають значний досвід роботи з різними травмами. Проте ключовою відмінністю є те, що дослідження не було проведено в умовах невизначеності та активних військових дій на території країни. На думку автора, саме врахування українського соціокультурного та історичного контексту визначатиме специфіку впровадження травма-інформованого підходу в українському освітньому просторі.

Наступною домінантою автор визначає створення травма-інформованого середовища у підготовці вчителів початкових класів. Цей процес передбачає переосмислення ролі кожного учасника освітнього процесу, створення протоколів збору даних про потреби учасників освітнього процесу [6, С. 18]; перевірку освітнього середовища на предмет його фізичної, психологічної та кібербезпеки; створення та поширення серед учасників освітнього процесу наборів швидкого травма-інформованого реагування (технології/прийоми надання швидкої психологічної допомоги; ресурсні карти психологічної, юридичної, медичної та фінансової консультативної допомоги; інформація просвітницького характеру про ознаки травми та психологічну допомогу при виявленні ознак травми; засоби арт-терапії; блокноти/журнали для ведення особистих щоденників; фіджети-атистрес, сфери Хобермана тощо; чек-листи на перевірку фактів, а також практичні поради із застосування прийомів критичного мислення) [6, С. 30].

Ключову роль у впровадженні травма-інформованого середовища у закладі освіти відіграє адміністративний персонал, який відповідає за створення політик та протоколів реорганізації освітнього простору; надання методичної підтримки впровадженню травма-інформованого підходу в освітній процес, підвищення кваліфікації педагогічних працівників та створення системи попередження педагогічного вигорання та підвищення життєстійкості педагогічних працівників [1], [17, С. 41-52]. Під методичною підтримкою педагогічного персоналу автор розуміє ознайомлення педагогічних працівників із сутністю підходу та успішними практиками створення травма-інформованого середовища, а також скриптами для діалогу із учасниками освітнього процесу [6, С. 58; 28]. Окрім цього, не менш важливим чинником успішності впровадження травма-інформованого

навчання є підтримка ментального здоров'я педагогічних працівників та створення комфортного робочого середовища для них.

Не менш важливу роль відіграє підготовка майбутніх вчителів до реалізації травма-інформованого підходу у власній педагогічній практиці шляхом впровадження окремих модулів/тем про травма-інформований підхід у систему професійної підготовки майбутніх вчителів.

Висновки. З метою аналізу концепту «травма-інформований підхід» на засадах освітологічного підходу було здійснено метааналіз досліджень, які опубліковані у джерельній базі ProQuest Dissertations. За результатами аналізу поняття травма-інформованого навчання визначено як підхід, який спрямований на організацію освітнього процесу та освітнього середовища закладу освіти на засадах поваги до попереднього травматичного досвіду учасників освітнього процесу. Організаційними принципами реалізації цього підходу визначено принцип безпечності середовища; довірливих ділових стосунків; взаємоповаги до учасників освітнього процесу; взаємодопомоги учасникам освітнього процесу; співпраці та взаємоповаги; розширення прав і можливостей учасників освітнього процесу, а також принцип соціальної справедливості. Визначальними чинниками, що впливають на структуру концепту, визначено вплив суспільних подій на систему освіти, міждисциплінарний характер поняття, реалізація травма-інформованого підходу через ключові компетентності соціально-емоційного навчання. Перспективи впровадження травма-інформованого підходу у систему підготовки вчителів початкових класів визначено як інформування про підхід та його адаптація; комплексний підхід до створення травма-інформованого середовища; методична підтримка викладачів; та ознайомлення із підходом у змісті професійно-спрямованих дисциплін.

Перспективи подальших досліджень полягають у моделюванні структури травма-інформованого освітнього середовища закладу вищої освіти та визначення шляхів впровадження травма-інформованого підходу в педагогічну практику підготовки майбутніх вчителів початкових класів.

Література:

1. Alisic, E., Bus, M., Dulack, W., Pennings, L., & Splinter, J. Teachers' experiences supporting children after traumatic exposure. *Journal of Traumatic Stress*. 2012. Vol. 25, No.1. P. 98-101.
2. Vacote, D. P. Trauma Informed Practices: doctoral thesis. Trevecca Nazarene University, 2021. 198 p.
3. Brown, E. C., Freedle, A., Hurless, N. L., Miller, R. D., Martin, C., & Paul, Z. A. Preparing Teacher Candidates for Trauma-Informed Practices. *Urban Education*. 2022. Vol. 57, No. 4. P. 662–685. <https://doi.org/10.1177/004208592097408>
4. Caceres, E., & Cain, K. A Mixed-Methods Study on the Implementation of Trauma-Informed Practices in a Rural Elementary School: doctoral thesis. Lipscomb University, 2022. 207 p.
5. CASEL Framework. URL: <https://casel.org/fundamentals-of-sel/what-is-the-casel-framework/> (дата звернення: 20.01.2022)

6. Filio, S. Responding to Student Trauma: A Toolkit for Schools in Times of Crisis. Minneapolis: Free Spirit Publishing, 2020. 80 p.
7. Girnyk, A., Donets, Y., Bogdanov, S., Solovyova, V., & Romanenko, L. Explorative Study of Psychosocial Stress Factors that Cause Professional Burnout Among Teachers, Who Leave Near the Front-Line Zone in the East of Ukraine. *MHGC Proceedings*, Rome, 2018. P. 18-22. <http://doi.org/10.32437/MHGCProceedings.Issue-2018>
8. Glass, G. V., McGaw, B., & Smith, M. L. Meta-Analysis in Social Research. Beverly Hills: Sage Publications. 1981. 279 p.
9. King, L. M., Lewis, C., Ritchie, D. M., Carr, C., & Hart, M. W. Implementation of a teacher-led mindfulness program in a low-income pre- and early-elementary school as part of a trauma-responsive, resilience-building community initiative. *Journal of Community Psychology*. 2021. Vol. 49, P. 1943– 1964. <https://doi.org/10.1002/jcop.22557>
10. Klaus, D. Implementing a Trauma-Informed Compassionate Classroom to Increase Student Engagement and Academic Achievement: doctoral thesis. Wilmington University, 2022. 115 p.
11. Koslouski, J. Developing empathy and support for students with the “most challenging behaviors:” Mixed-methods outcomes of professional development in trauma-informed teaching practices. *Frontiers in Education (Lausanne)*. 2022. Vol. 7. <https://doi.org/10.3389/educ.2022.1005887>
12. L’Estrange, L., & Howard, J. Trauma-informed initial teacher education training: A necessary step in a system-wide response to addressing childhood trauma. *Frontiers in Education (Lausanne)*. 2022. Vol. 7. <https://doi.org/10.3389/educ.2022.929582>
13. Marti, H. A. A Case Study on How Teachers Accommodate Students Who Experience Trauma Without Professional Development on Trauma-Informed Practices: doctoral thesis. Northcentral University, 2022. 97 p.
14. Robledo, E. School counselors: Bridging social emotional learning through a trauma informed lens in elementary school settings: doctoral thesis. Alliant International University, 2022. 122 p.
15. Ross-Crichlow, C. An Evaluation of Trauma-Informed Practices within the Elementary School: doctoral thesis. Azusa Pacific University, 2022. 188 p.
16. SAMHSA’s Concept of Trauma and Guidance for a Trauma-Informed Approach. URL: <https://store.samhsa.gov/sites/default/files/d7/priv/sma14-4884.pdf> (дата звернення: 20.01.2022)
17. Souza, S. Implementing Trauma-Informed Training for School Staff: Master’s thesis. Saint Mary's College of California, 2021. 82 p.
18. *Ukraine Refugee Situation*. (2023). URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення: 29.12.2022)
19. Venet, A. Equity-centered trauma-informed education. New York: W.W. Norton & Company, 2021. 229 p.
20. Максимов (Шарон), Д. Хібукі-терапія як метод подолання психічної травми у дітей в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2022. №3(27), С. 48-54. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.4>
21. Омбудсмен назвав кількість внутрішніх переселенців в Україні. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/12/14/novyna/suspilstvo/ombudsmen-nazvav-kilkist-vnutrishnix-pereselencziv-ukrayini> (дата звернення: 29.12.2022)
22. Панко, В., & Ткачук, І. (2021). *Практика надання психосоціальної допомоги дітям, які опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій*. Київ: Ніка-Центр.
23. Петренко, О. Питання психолого-педагогічної підтримки дітей під час війни: інформаційно-технологічне забезпечення. *Інноватика у вихованні*. 2022. № 15. С. 67-76. <https://doi.org/10.35619/iu.v1i15.475>
24. *Сергій Шкарлет*. URL: <https://web.telegram.org/k/#@SerhiyShkarlet> (дата звернення: 29.12.2022)
25. Сисоєва, С. Освітологія - науковий напрям інтегрованого пізнання освіти. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"*. Сер. Педагогіка. 2011. №153(141). С. 5-11.

26. Слюсаревський, М., & Григоровська, Л. Психологічна підтримка учасників освітнього процесу в умовах війни. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2022. №4(1). С. 1-7. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4129>

27. Фроленкова, Н., & Купіна, І. Адаптація дітей дошкільного та молодшого шкільного віку до навчання в умовах воєнного стану. *Перспективи та інновації науки*. 2022. №7(12). С. 471–482. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-7\(12\)-471-482](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-7(12)-471-482)

28. Катеринич, П. (2023). Cancelled or not cancelled? An examination of the JK Rowling controversy: understanding the media dynamics of cancel culture. *Вісник науки та освіти*, (1 (7)). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1\(7\)-743-756](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1(7)-743-756) На сайті видання: <http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/3637>

References:

1. Alisic, E., Bus, M., Dulack, W., Pennings, L., & Splinter, J. (2012). Teachers' experiences supporting children after traumatic exposure. *Journal of Traumatic Stress*, 25(1), 98-101. <https://doi-org.ezp3.lib.umn.edu/10.1002/jts.20709> [in English].

2. Bacote, D. P. (2021). *Trauma Informed Practices*. [Doctoral thesis, Trevecca Nazarene University]. ProQuest Dissertations & Theses Global. <http://login.ezproxy.lib.umn.edu/login?url=https://www.proquest.com/dissertations-theses/trauma-informed-practices/docview/2553849680/se-2> [in English].

3. Brown, E. C., Freedle, A., Hurless, N. L., Miller, R. D., Martin, C., & Paul, Z. A. (2022). Preparing Teacher Candidates for Trauma-Informed Practices. *Urban Education*, 57(4), 662–685. <https://doi.org/10.1177/0042085920974084> [in English].

4. Caceres, E., & Cain, K. (2022). *A Mixed-Methods Study on the Implementation of Trauma-Informed Practices in a Rural Elementary School*. [Doctoral thesis, Lipscomb University]. ProQuest Dissertations & Theses Global. <http://login.ezproxy.lib.umn.edu/login?url=https://www.proquest.com/dissertations-theses/mixed-methods-study-on-implementation-trauma/docview/2736741860/se-2> [in English].

5. CASEL Framework. (2022). *CASEL*. <https://casel.org/fundamentals-of-sel/what-is-the-casel-framework/> [in English].

6. Filio, S. (2020). *Responding to Student Trauma: A Toolkit for Schools in Times of Crisis*. Free Spirit Publishing. [in English].

7. Frolenkova, N., & Kupina, I. (2022). Adaptatsiia ditei doshkilnoho ta molodshoho shkilnoho viku do navchannia v umovakh voiennoho stanu [Adaptation of preschool and primary school children to learning under martial law]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky [Prospects and innovations in science]*, 7(12), 471–482. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-7\(12\)-471-482](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-7(12)-471-482) [in Ukrainian].

8. Girnyk, A., Donets, Y., Bogdanov, S., Solovyova, V., & Romanenko, L. (2018). *Explorative Study of Psychosocial Stress Factors that Cause Professional Burnout Among Teachers, Who Leave Near the Front-Line Zone in the East of Ukraine*. MHGC Proceedings (18-22). Rome, Italy. <http://doi.org/10.32437/MHGCProceedings.Issue-2018> [in English].

9. Glass, G. V., McGaw, B., & Smith, M. L. (1981). *Meta-Analysis in Social Research*. Sage Publications. [in English].

10. King, L. M., Lewis, C., Ritchie, D. M., Carr, C., & Hart, M. W. (2021). Implementation of a teacher-led mindfulness program in a low-income pre- and early-elementary school as part of a trauma-responsive, resilience-building community initiative. *Journal of Community Psychology*, 49, 1943–1964. <https://doi.org/10.1002/jcop.22557> [in English].

11. Klaus, D. (2022). *Implementing a Trauma-Informed Compassionate Classroom to Increase Student Engagement and Academic Achievement*. [Doctoral thesis, Wilmington University]. ProQuest Dissertations & Theses Global. <http://login.ezproxy.lib.umn.edu/login?url=https://www.proquest.com/dissertations-theses/implementing-trauma-informed-compassionate/docview/2660058115/se-2> [in English].

12. Koslouski, J. (2022). Developing empathy and support for students with the “most challenging behaviors”: Mixed-methods outcomes of professional development in trauma-informed teaching practices. *Frontiers in Education (Lausanne)*, 7. <https://doi.org/10.3389/feduc.2022.1005887> [in English].

13. L’Estrange, L., & Howard, J. (2022). Trauma-informed initial teacher education training: A necessary step in a system-wide response to addressing childhood trauma. *Frontiers in Education (Lausanne)*, 7. <https://doi.org/10.3389/feduc.2022.929582> [in English].

14. Maksymov (Sharon), D. (2022). Khibuki-terapiia yak metod podolannia psykhičnoi travmy u ditei v umovakh viiny [Hibuki therapy as a method of overcoming psychological trauma in children in war conditions]. *Organizational psychology. Economic psychology*, 3(27), 48-54. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.4> [in Ukrainian].

15. Marti, H. A. (2022). *A Case Study on How Teachers Accommodate Students Who Experience Trauma Without Professional Development on Trauma-Informed Practices*. [Doctoral thesis, Northcentral University]. ProQuest Dissertations & Theses Global. <http://login.ezproxy.lib.umn.edu/login?url=https://www.proquest.com/dissertations-theses/case-study-on-how-teachers-accommodate-students/docview/2706196882/se-2> [in English].

16. *Ombudsmen nazvav kilkist vnutrishnikh pereselentsiv v Ukraini [Ombudsman names the number of internally displaced persons in Ukraine]*. (2022, December 14). Слово і Діло. <https://www.slovoidilo.ua/2022/12/14/novyna/suspilstvo/ombudsmen-nazvav-kilkist-vnutrishnix-pereselencziv-ukrayini> [in Ukrainian].

17. Panko, V., & Tkachuk, I. (2021). *Praktyka nadannia psykosotsialnoi dopomohy ditiam, yaki opynylys u skladnykh zhyttievykh obstavynakh vnaslidok viiskovykh dii [The practice of providing psychosocial assistance to children in difficult life circumstances as a result of military operations]*. Nika-Tsentr. [in Ukrainian].

18. Petrenko, O. (2022). Pytannia psykholoho-pedahohichnoi pidtrymky ditei pid chas viiny: informatsiino-tekhnologichne zabezpechennia [Issues of psychological and pedagogical support for children during the war: information and technology support]. *Innovation in education*, 15, 67-76. <https://doi.org/10.35619/iu.v1i15.475> [in Ukrainian].

19. Robledo, E. (2022). *School counselors: Bridging social emotional learning through a trauma informed lens in elementary school settings*. [Doctoral thesis, Alliant International University]. ProQuest Dissertations & Theses Global. <http://login.ezproxy.lib.umn.edu/login?url=https://www.proquest.com/dissertations-theses/school-counselors-bridging-social-emotional/docview/2701048190/se-2> [in English].

20. Ross-Crichlow, C. (2022). *An Evaluation of Trauma-Informed Practices within the Elementary School*. [Doctoral thesis, Azusa Pacific University]. ProQuest Dissertations & Theses Global. <http://login.ezproxy.lib.umn.edu/login?url=https://www.proquest.com/dissertations-theses/evaluation-trauma-informed-practices-within/docview/2671714303/se-2> [in English].

21. SAMHSA. (2014). *SAMHSA’s Concept of Trauma and Guidance for a Trauma-Informed Approach*. SAMHSA. <https://store.samhsa.gov/sites/default/files/d7/priv/sma14-4884.pdf> [in English].

22. *Serhii Shkarlet*. (2022, December 5). Telegram. <https://web.telegram.org/k/#@SerhiyShkarlet> [in Ukrainian].

23. Sliusarevskyi, M., & Hryhorovska, L. (2022). Psykholohichna pidtrymka uchasnykiv osvitnoho protsesu v umovakh viiny [Psychological support for participants in the educational process during the war]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy [Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine]*, 4(1), 1-7. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4129> [in Ukrainian].

24. Souza, S. (2021). *Implementing Trauma-Informed Training for School Staff*. [Master’s thesis, Saint Mary’s College of California]. ProQuest Dissertations & Theses Global. <http://login.ezproxy.lib.umn.edu/login?url=https://www.proquest.com/dissertations-theses/implementing-trauma-informed-training-school/docview/2488602532/se-2> [in English].

25. Sysoieva, S. (2011). Osvitohiia - naukovyi napriam intehrovanoho piznannia osvity [Education studies is a scientific field of integrated knowledge of education]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyievo- Mohylianska akademiia". Ser. Pedagogika [Scientific works of the Petro Mohyla Black Sea State University of the Kyiv-Mohyla Academy complex. Ser. Pedagogy]*, 153(141), 5-11. [in Ukrainian].
26. *Ukraine Refugee Situation*. (2023). Operational Data Portal. <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine> [in English].
27. Venet, A. (2021). *Equity-centered trauma-informed education*. W.W. Norton & Company. [in English].
28. Katerynych, P. (2023). Canceled or not canceled? An examination of the JK Rowling controversy: understanding the media dynamics of cancel culture. *Bulletin of Science and Education*, (1 (7)). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1\(7\)-743-756](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1(7)-743-756) On the website of the publication: <http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/3637>